

10. Михайленко А. Р. Роль прокурорського надзора и ведомственного контроля в обеспечении законности и прав граждан. — К., 1999. — 448 с.
11. Тацій В. Я., Грошевий Ю. Прокуратура в системі поділу влади // Вісник Академії правових наук України. — 1999. — № 1. — С. 61–63.
12. Колпаков В. К. Адміністративне право України. — К.: Юрішком Інтер, 2000.
13. Інформаційний лист від 21 грудня 2006 року № 7/443.

УДК 343.13

А. В. Мурзановська

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Відповідальність — найважливіший соціальний інститут, покликаний забезпечити відповідність поведінки людей прийнятим у суспільстві нормам. Юридична відповідальність як її різновид базується на нормах права й служить зміцненню законності в різних сферах громадського життя.

У кримінальному процесі питання про відповідальність набуває особливого значення, оскільки діяльність, що спрямована на повне розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону для того, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності й жоден невинний не був покараний (ст. 2 УПК), повинна бути строго заснована на законі. У зв'язку із цим у кримінальному процесі на перший план виступає як відповідальність державних органів і посадових осіб, що здійснюють провадження у справі, за дотримання приписів кримінально-процесуального закону, так і інших суб'єктів кримінального судочинства за виконання покладених на них кримінально-процесуальним законом обов'язків.

Науковий інтерес до проблеми процесуальної відповідальності пояснюється прагненням до більш глибокого розуміння кримінально-процесуального права й практичною потребою в тім, щоб його механізм працював ефективніше, а правові приписи виконувалися повною мірою.

Проблема відповідальності у сфері кримінально-процесуальних відносин — дискусійна й ще недостатньо досліджена. Проте окремі аспекти кримінально-процесуальної відповідальності аналізувалися в роботах Л. Б. Алексеевої, В. М. Корнукова, Я. О. Мотовіловкера, И. Л. Петрухіна й ін.

Одними з перших у процесуальній літературі досить обґрунтовані аргументи на користь існування процесуальної відповідальності висунули П. С. Елькінд і Н. А. Чечіна [1, 33–41], концепція яких одержала підтримку й розвиток у юридичній науці.

Так, у монографії З. Ф. Ковриги «Кримінально-процесуальна відповідальність» обґрунтовується існування карно-процесуальної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності, розкриваються її соціальна сутність, поняття, зміст у позитивному й негативному аспектах, аналізуються

підстави виникнення й форма реалізації; соціальне призначення кримінально-процесуальної відповідальності [2].

Г. М. Ветрова у своїй роботі «Кримінально-процесуальна відповідальність», розглядаючи питання про поняття, сутність і форми відповідальності у кримінально-процесуальному праві, не тільки аналізує співвідношення відповідальності в позитивному й негативному планах, але й піддає спеціальному аналізу проблему кримінально-процесуальних санкцій [3].

На жаль, дане питання не стало предметом подальшого дослідження в українській кримінально-процесуальній науці, і на сьогоднішній день відсутні роботи з будь-яких питань, пов'язаних із проблемами кримінально-процесуальної відповідальності, хоча важливість їх для вивчення механізму кримінально-процесуального регулювання не викликає сумнівів. Зауважимо, що російські вчені як і раніше приділяють цьому питанню значну увагу [4, 59; 5; 6; 7].

Тому з'ясування різних поглядів на цю проблему повинне сприяти розробці логічно несуперечливої, послідовно наукової концепції кримінально-процесуальної відповідальності. І тут цілком можна погодитися, що «проблема процесуальної відповідальності має потребу в серйозному осмисленні й може бути вирішена в комплексі з іншими проблемами» [8, 225], серед яких, у першу чергу, загальнотеоретичні питання, пов'язані з поняттям і правовою природою юридичної відповідальності, її видами (формами) і особливостями реалізації.

Зараз в юридичній літературі немає єдності думок у визначенні поняття відповідальності, співвідношення різних її видів у системі права. Найпоширенішим у літературі про юридичну відповідальність є її визначення як міри державного примусу, заснованого на правовому й моральному осуді поведінки правопорушника, що включає в себе встановлення для нього певних наслідків у формі обмеження особистого або майнового порядку [9, 315].

Деякі автори розглядають юридичну відповідальність як обов'язок особи підлягати діям відповідних правових норм за вчинене протиправне діяння [10, 24–25]. Інші розуміють під юридичною відповідальністю застосування й реалізацію правових санкцій, визначаючи її як «застосування до особи, що вчинила правопорушення, примусових заходів, передбачених санкцією порушеної норми, у встановленому для цього процесуальному порядку» [11, 96, 113].

Юридична відповідальність, на думку багатьох учених, — це певне стягнення, покарання, що накладається компетентним державним органом на особу, що винно порушила закон, не виконала покладений на неї правовий обов'язок і тому її поведінка піддана від імені держави публічному осуду, на неї покладений новий додатковий обов'язок штрафного, карального характеру, що виражається в обтяженнях, позбавленнях, обмеженнях, що особа повинна перетерпіти. Примусове виконання основного (не штрафного) обов'язку в правовідносинах — це не юридична відповідальність, а міри захисту правопорядку [12, 468; 13, 236].

На думку інших авторів, виконання обов'язку в правовідносинах під впливом державного примусу без накладення додаткового (штрафного) обов'язку вже становить юридичну відповідальність [14, 90].

Значне місце в роботах про юридичну відповідальність займає трактування відповідальності як правовідносин, досить широко поширені думка, що відповідальність — це вид так званих охоронних правовідносин [15, 381–382; 16, 108].

Теоретичні суперечності на загальноправовому рівні наклали відбиток і на галузеві дослідження, зокрема на ті, що належать до кримінально-процесуальної науки. Одні вчені зводять кримінально-процесуальну відповідальність до частковостей у вигляді штрафів, що накладаються на учасників процесу, видалення із залу судового засідання, звернення застави в дохід держави, інші розширюють її, поширюючи на примус, застосований у сфері доказування, а також пов'язують з скасуванням незаконних і необґрунтованих процесуальних актів, застосуванням запобіжних заходів.

П. С. Елькінд, розглядаючи кримінально-процесуальну відповідальність як застосування штрафних санкцій за кримінально-процесуальне правопорушення, визначила її як «реальне покладання на правопорушника додаткового кримінально-процесуального обов'язку, позбавлення його тих або інших процесуальних прав або ж і покладання додаткового обов'язку й позбавлення відповідних процесуальних прав» [1, 39]. До мір відповідальності належить, наприклад: застосування запобіжного заходу до обвинувачуваного або підозрюваного, що порушили зобов'язання про явку; застосування до зазначених осіб більш суворого запобіжного заходу, якщо порушений спочатку обраний; видалення підсудного із залу засідання й ін. [1, 35–38].

На думку Я. О. Мотовіловкера, процесуальна відповідальність — це «обов'язок суб'єкта кримінального процесу перетерпіти передбачені кримінально-процесуальною нормою несприятливі наслідки за допущене правопорушення» [17, 28; 18, 60].

В. М. Корнуков підкреслював, що «кримінально-процесуальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, що передбачається нормами кримінально-процесуального права за протиправну поведінку й, зокрема, за невиконання обов'язків у сфері кримінального судочинства», вона «виражається в покаранні особи, що вчинила протиправну дію або бездіяльність, з метою виховання й перевиховання винного, недопущення подібних порушень у майбутньому» [19, 10].

З. Ф. Коврига характеризує процесуальну відповідальність як особливий різновид обов'язку, що виникає із протиправної поведінки учасників процесу. «Відповідальність у негативному плані — це завжди додатковий обов'язок, що відрізняється від інших обов'язків тим, що він носить збитковий, небажаний для суб'єкта, на який він покладається, характер, обмежує його правовий статус» [2, 56–57].

На думку Г. М. Ветрової, в основі кримінально-процесуальної відповідальності лежить оцінка поведінки суб'єкта з погляду відповідності її кримінально-процесуальному закону, корисності або шкідливості для інтересів правосуддя. Негативна форма відповідальності заснована на негативній оцінці неправомірної поведінки, осуді правопорушення, що тягне, як правило, застосування примусових мір. «Кримінально-процесуальна відповідальність — це підзвітність

учасників процесу державі в особі державних органів і посадових осіб, наділених відповідними контрольними повноваженнями у виконанні покладених на них процесуальних обов'язків» [3, 57].

Особливої уваги заслуговує широке поняття відповідальності, що включає позитивний аспект, тобто коли кримінально-процесуальна відповідальність, на думку деяких авторів, виникає з моменту покладання кримінально-процесуального обов'язку, а не з моменту його порушення; учасник процесу несе позитивну відповідальність за сумлінне виконання обов'язків і негативну — за їхнє винне порушення [2, 59; 3, 40, 49].

З такою точкою зору важко погодитися. Добровільне й свідоме виконання процесуальних обов'язків і винне порушення цих обов'язків — «діаметрально протилежні явища, які не можуть бути об'єднані одним поняттям процесуальної відповідальності» [13, 249]. Наявність позитивної відповідальності в праві заперечували багато авторів, які відзначали, що «ні наукові міркування, ні тим більше інтереси практики не дають підстави для перегляду погляду на юридичну відповідальність як наслідок правопорушення» [20, 187].

Певне розуміння кримінально-процесуальної відповідальності пов'язане з тим, що серед процесуально-правових відносин виділяють регулятивні й охоронні. Охоронні процесуальні правовідносини виникають у результаті порушення процесуального обов'язку. У літературі є точка зору, відповідно до якої структура втримування процесуальних охоронних правовідносин поряд із зазначеним елементом включає процесуальну юридичну відповідальність, під якою розуміється елементарне погіршення процесуального становища суб'єкта процесуальних відносин внаслідок застосування до нього запобіжних заходів більш репресивного характеру [8, 223].

Ще одним важливим аспектом розглянутого питання є існування точки зору, що процесуальної відповідальності взагалі немає й багатьма авторами заперечувалася перспективність самої ідеї процесуальної відповідальності [21, 74]. «Процесуальної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності не існує. Процесуальні примусові заходи — це або запобіжні заходи, або міри адміністративної відповідальності (за порушення порядку судового засідання, непокоря розпорядженням головуєчого й т. п.)» [20, 187]. Деякі теоретики права, виділяючи види юридичної відповідальності, не згадують відповідальність процесуальну, тобто вони, за вдалим виразом І. Л. Петрухіна, її або заперечують, або не вбачають тут проблеми, гідної вивчення [11, 136–140; 22, 275].

Тому, на наш погляд, необхідно ще раз підкреслити, що кримінально-процесуальна відповідальність як специфічний процесуальний засіб забезпечення кримінально-процесуальних відносин, гарантія виконання процесуальних обов'язків існує як самостійний вид правової відповідальності. Це положення ґрунтується на існуванні в кримінально-процесуальному праві власних засобів забезпечення кримінально-процесуальних відносин, характер і особливості яких визначаються змістом цих відносин. Іншими словами, наявність у кримінально-процесуальному праві свого методу правового регулювання, а також виді-

лення в структурі норм кримінально-процесуального права процесуальних санкцій припускає самостійне існування кримінально-процесуальної відповідальності [3, 50].

Таким чином, кримінально-процесуальна відповідальність є різновидом юридичної відповідальності, передбаченої нормами кримінально-процесуального права за протиправну поведінку у сфері кримінального судочинства. Те або інше видове поняття несе в собі всі ознаки, властиві родовому стосовно нього поняттю, поняття кримінально-процесуальної відповідальності містить у собі всі риси загального поняття юридичної відповідальності. Вона значно менше виражена в порівнянні з іншими видами юридичної відповідальності, але існує самостійно.

У зв'язку із чим хотілося б підкреслити, що важливими засобами забезпечення законності й обґрунтованості юридичної відповідальності є вдосконалення процедури її здійснення, а звідси — завдання охорони прав особистості в кримінальному процесі й забезпечення реального виконання процесуальних обов'язків всіма суб'єктами кримінального судочинства вимагають детальної законодавчої регламентації мір кримінально-процесуальної відповідальності, які підлягають застосуванню за порушення процесуальних обов'язків.

Однак проект УПК України містить вказівки на притягнення осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві, за невиконання або неналежне виконання процесуальних обов'язків до адміністративної відповідальності (ст. 144 проекту), що можна розглядати як заперечення розроблювачами проекту концепції кримінально-процесуальної відповідальності.

Такий підхід уявляється не цілком прийнятним, тому що невиконання або неналежне виконання відповідними суб'єктами процесу процесуальних обов'язків, тобто вчинення кримінально-процесуального порушення, має тягнути кримінально-процесуальну відповідальність, що й повинно, на наш погляд, знайти своє відбиття у Кримінально-процесуальному кодексі України.

Література

1. Чечина П. А., Олькинд П. С. Об уголовно-процессуальной и гражданской процессуальной ответственности // Советское государство и право. — 1973. — № 9.
2. Коврига З. Ф. Уголовно-процессуальная ответственность. — Воронеж, 1984.
3. Ветрова Г. Н. Уголовно-процессуальная ответственность. — М.: Наука, 1987.
4. Дугин А. Т. Проблемы борьбы с уголовно-процессуальными правонарушениями при расследовании преступлений средствами прокурорского надзора: Дис... канд. юрид. наук. — М., 1995.
5. Баранов А. М., Марфицин П. Г. К вопросу о юридическом составе уголовно-процессуального нарушения.
6. Васильева Е. Г. Меры уголовно-процессуального принуждения. — Уфа: Изд-во БашГУ, 2003.
7. Капифатов А. А. Защита уголовного процесса от деперформативного поведения его участников: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — П. Новгород, 2004.
8. Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права. — М.: ИОРМА, 2003.
9. Иоффе О. С., Шаргородский М. Д. Вопросы теории права. — М.: Госюриздат, 1961.
10. Брайшип Я. М. Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве. — М., 1963.
11. Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). — М.: Изд-во МГУ, 1981.

12. Общая теория государства и права: Акад. курс: В 3 т. — 2-е изд., перераб. и доп. / Отв. ред. М. П. Марченко. — М.: Зерцало-М, 2002. — Т. 3.
13. Петрухин И. Л. Человек и власть (в сфере борьбы с преступностью). — М.: Юрист, 1999.
14. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность. — М.: Юрид. лит., 1976.
15. Алексеев С. С. Проблемы теории права. — М.: Юрид. лит., 1981.
16. Оборотов Ю. М. Теорія держави і права (прагматичний курс): Екзамп. довід. — О., 2004.
17. Мотовиловкер Я. О. Предмет советского уголовного процесса. — Ярославль, 1974.
18. Мотовиловкер Я. О. Уголовно-процессуальная ответственность обвиняемого и уголовно-материальная ответственность виновного // Правоведение. — 1977. — № 1.
19. Корпуков В. М. Меры процессуального принуждения в уголовном судопроизводстве. — Саратов, 1978.
20. Самощенко И. С., Фарукшин М. Х. Ответственность по советскому законодательству. — М.: Юрид. лит., 1971.
21. Галаган И. А., Глзбов В. П. Процессуальные нормы и отношения в советском праве. — Воронеж, 1985.
22. Матузов П. И. Личность. Права. Демократия. — Саратов, 1972.

УДК 343.137

В. Г. Пожар

ПЕРЕДУМОВИ ТА ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ПРЕДСТАВНИЦТВА У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Однією з гарантій утвердження змагальності та процесуальної рівності сторін в кримінальному процесі є представництво суб'єктів кримінально-процесуального провадження.

Від своєчасного допуску до справи представника учасника процесу залежить забезпечення повноцінного захисту його прав і законних інтересів, а також реалізація прав, якими він не може розпорядитися самостійно через неповноліття, наявність вад фізичного або психічного розвитку або просто бажає скористатися належною правовою допомогою. При цьому норми, що стосуються участі представника у кримінальному процесі, залишають поза увагою порядок та підстави його допуску до цього процесу як самостійного учасника кримінально-процесуальної діяльності. Тому й виникає необхідність дослідження питань пов'язаних з встановленням передумов та підстав виникнення представництва, його процесуального визнання.

Окремі питання передумов та підстав представництва в кримінальному процесі досліджувалися в працях В. Адаменко, П. Туленкова, О. Ландо, П. Теплякова та інших учених-процесуалістів. Проте вже тепер практика правозастосування висунула для вирішення широке коло проблемних питань, адже розширення меж участі у кримінальному процесі представника обвинуваченого, потерпілого тепер стало вимогою часу і має знайти відображення у кримінально-процесуальному законодавстві.

Метою даної статті є спроба сформулювати комплексний теоретичний підхід до визначення загальних підстав та передумов участі у справі представника суб'єктів кримінально-процесуального провадження. Теоретичне визначення сукупності